

Cele două intervenții dezbate o problemă teoretică și metodologică cu posibile deschideri spre o revitalizare a înțelegerii, în spiritul materialismului istoric, a unor categorii proprii științelor și practicii juridice. Ele inaugurează o dezbateră ce-și propune să lanseze și să susțină asemenea idei în interesul, pe deplin legitim, al depășirii unor optici prea particulare și/sau rigide într-o epocă și într-un context teoretico-ideologic ce promovează integrarea științelor și strategiile pluridis-ciplinare.

Redacția

Responsabilitatea socială și răspunderea juridică

dr. Nicolae Popa

Universitatea București

Importanța studiului. Evoluția actuală a raporturilor interumane, caracterizată printr-o multiplicare fără precedent a legăturilor individului cu societatea, pune în prim-plan problema responsabilității sociale, a responsabilității acțiunii sociale. Așa cum se precizează în Programul P.C.R.: „Dezvoltarea largă a drepturilor și libertăților cetățenești în cadrul orinduirii noastre, adincirea și perfecționarea democrației socialiste nu pot fi concepute în afara *răspunderii sociale* (subl. ns.). a fiecărei persoane față de interesele generale ale societății, în afara conștiinței datoriei fiecăruia de a face totul pentru bunăstarea și fericirea întregului popor, pentru cauza socialismului și comunismului”¹

Importantele succese în construcția economică și socială s-au repercutat pozitiv pe planul conștiinței individuale, determinând schimbări substanțiale în maniera de abordare individuală a raportului cu colectivitatea și progrese remarcabile pe drumul complex al formării unei atitudini culturale a individului față de exigențele moderne ale comportamentului în societate. Pe planul respectării dreptului, considerăm că trebuie relevată preocupările constante ale partidului în direcția perfecționării conștiinței juridice, pentru transformarea principiilor dreptului în valori proprii structurii intime a personalității umane, ceea ce trebuie să însemne ca omul să resimtă, ca principală trebuință, nevoia de a respecta din convingere legea, de a o respecta cu convingerea că este expresia unei necesități.

În această vastă acțiune, funcția social-educativă a dreptului se înscrie ca o componentă esențială în procesul construcției și modelării noii atitudini față de lege. Politica legislativă a statului nostru reflectă o asemenea preocupare, caracterizată prin eforturile de a se așeza relațiile sociale pe temelia sigură a legii, de a se asigura suveranitatea legii, de a se reflecta cât mai fidel noul statut și rol al individului, raporturile sale noi cu societatea și statul.

Alături de preocupările în direcția perfecționării permanente a conținutului drepturilor și libertăților cetățeanului, prevăzute în normele de drept, se înscriu și cele privind modul de asigurare a eficacității acestor norme, inclusiv prin îmbunătățirea modalităților de răspundere în raport cu o anumită conduită deviantă.

¹ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, în vol. *Congresul al XI-lea al P.C.R.*, București, Edit. politică, 1975, p. 693.

În acest sens, documentele partidului nostru privind perfecționarea legislației și întărirea răspunderii colectivelor de oameni ai muncii în reeducarea celor care comit abateri și încălcări ale normelor de conviețuire socială reprezintă puncte nodale în vasta activitate de educare a oamenilor în spiritul respectului legilor, în procesul sporirii responsabilității lor sociale.

Aceste măsuri corespund „etapei de dezvoltare în care a ajuns societatea noastră, inclusiv ca rezultat al muncii politico-educative de ridicare a conștiinței celor ce muncesc”².

Scurtă privire istorică asupra ideii de responsabilitate. În doctrina juridică și sociologică burgheză, răspunderea juridică este direct privită și analizată în funcție de un sistem de norme și sancțiuni. Paul Fauconnet consideră responsabilitatea ca un fapt social (influența lui Durkheim este evidentă): „Ea face parte din sistemul reprezentărilor colective”³. Drept urmare, responsabilitatea se impune cercetării ca o realitate dată în observație. Înaintea sa, Émile Durkheim considerase faptele sociale ca produs al vieții comune și nu al conștiinței individuale. Dreptul — fapt social la rându-i — reproduce principalele forme ale solidarității sociale, sociologul neavind altceva de făcut decât să claseze diferitele specii de drept pentru a căuta apoi care sînt diferitele specii de solidaritate socială care le corespund⁴. De esența concepției lui Durkheim este ideea constringerii sociale. Societatea care produce regulile produce de asemenea și o constringere care se poate aplica împotriva individului deviant. Această constringere reprezintă răspunsul social (efect al lezării sentimentelor colective prin crimă) la neobservarea anterioară a prescripțiilor normei. În concepția lui Durkheim, dreptul penal reprezenta manifestarea caracteristică a solidarității prin asemănare, iar pedeapsa era reflectarea fidelă, ca fenomen social, a acestei solidarități. Spre deosebire de aceasta, solidaritatea prin diviziune se caracterizează printr-o sancțiune restitutivă. Ea readuce ceea ce se cuvine celui lezat în patrimoniul său. Constringerea, sancțiunea, pedeapsa sînt strîns legate — dacă nu echivalente — cu responsabilitatea și răspunderea.

A. Bayet consideră comportamentul uman în general, deci și cel juridic, ca fiind dictat de o serie de necesități lăuntrice proprii atât societății, cât și individului. El critică subiectivismul etic și intențiază moralei clasice un adevărat proces, intrucit socotește justiția o artă, în timp ce morala este selectivă. Este, de aceea, necesară dispariția ideii de responsabilitate, așa cum fusese ea concepută în morala tradițională. Este, evident, nevoie în anumite situații de o rectificare a unor comportări, dar, pentru ca această rectificare să aibă efectele scontate, trebuie să fie influențate mecanismele sociale dereglate, care prin activitatea lor anormală provoacă anomaliile comportamentului individual. Deci, în opinia lui Bayet, infractorul este victima agenților sociali care i-au inoculat infracțiunea. Infractorul nu este prezentat ca neresponsabil, ca atare sancțiunea ce se aplică este zadarnică și absurdă. „Cine s-ar încumeta — scria Bayet — să bată un pom care face fructe rele, ca și cînd ar depinde de voința pomului însuși să facă fructe bune sau rele? Cum de sîntem în stare să considerăm drept responsabil de faptele sale pe un criminal, ca și cînd ar depinde de voința lui că comită crime sau nu”⁵. Critica adresată de Bayet moralei burgheze rămîne infructuoasă prin căile de rezolvare propuse de el. Într-adevăr, în loc de desființarea bazelor economice și sociale care împing pe individ la infracțiune, el preconizează desființarea responsabilității, intrucit infractorul nu este responsabil⁶.

Revenind la Paul Fauconnet și la lucrarea sa de căpătîi, *La responsabilité*, trebuie să menționăm autoritatea de care s-a bucurat această carte și influența ce continuă s-o exercite asupra sociologiei juridice occidentale (în special asupra școlii sociologice franceze). Fauconnet fundamentează și anumite elemente ale responsabilității (trebuie să observăm că, de fapt, el are în vedere nu responsabilitatea individului, ci răspunderea sa)⁷. Aceste elemente sînt: judecățile de responsabilitate (care au la bază norme prestabilite, denumite de el „reguli ale responsabilității”) și sentimentul personal pe care îl are individul [despre

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 28—29 iunie 1977*, în vol. *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 14, București, Edit. politică, 1977, p. 513.

³ P. Fauconnet, *La responsabilité*, 2° ed., Paris, Felix Alcan, 1928, p. 5.

⁴ É. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, Felix Alcan, 1893, p. 32, și urm. Vezi și: idem, *Regulile metodei sociologice*, București, Edit. științifică, 1974, p. 11 și urm.

⁵ A. Bayet, *La morale scientifique*, Paris, F. Alcan, 1905, p. 118.

⁶ Vezi și Stoica Stelian, *Etica durkheimistă*, București, Edit. științifică, 1979, p. 131 și urm.

⁷ Vezi M. Florea, *Responsabilitatea acțiunii sociale*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, p. 11.

propria sa responsabilitate. Ceea ce distinge responsabilitatea, ca fapt social, de alte fapte sociale este sancțiunea. Dealtfel, Fauconnet concepe responsabilitatea și sancțiunea drept două forțe ale aceluiași mecanism social. Atît responsabilitatea cît și sancțiunea au anumite reguli. Fauconnet crede că societatea (concepută de el în manieră durkheimistă) posedă „habitusuri colective” exprimate prin sisteme normative, cu scopul de a orienta comportamentul individual sau colectiv și de a fixa cadrele binelui și răului. Cu alte cuvinte, binele și răul preexistă actului concret în forma unor reprezentări colective. „Crimei singulare — scrie Fauconnet — săvîrșită într-un moment dat de individ, îi preexistă crima tip, pentru că reprezentarea regulii implică pe cea a eventualei violări”⁸. Poate, în ordinea de idei care ne interesează, cel mai interesant capitol al lucrării rămîne capitolul VI, în care Fauconnet tratează funcția responsabilității. Responsabilitatea este o instituție socială. Scopul său este conservarea și întărirea autorității sistemului de credințe care asigură solidaritatea membrilor săi. De aceea, sancțiunea — ca o condiție vitală a existenței sociale — trebuie să restituie credința zdruncinată de crimă. Responsabilitatea este o componentă esențială a oricărui tip de organizare socială. Ea a existat și în societatea primitivă, în care individul, absorbit de socialul nediferențiat, suportă din exterior responsabilitatea morală, iar aceasta este eminemamente colectivă. Mai tirziu, în societatea modernă, socialul diferențiat în grupuri și clase face ca responsabilitatea să se individualizeze, individualizare ce-i apare lui Fauconnet drept un regres. „Devenind subiectivă — scrie acesta —, responsabilitatea nu și-a schimbat natura. Ea și-a schimbat doar caracterul, însușindu-și caractere noi secundare, care sînt ale civilizației moderne întregi”⁹.

Fauconnet transformă pe criminal într-un „vinovat fără vină”, căruia societatea îi acordă responsabilitatea asemeni unui colac de salvare, pentru a se purifica.

Ca și Durkheim, Fauconnet opune socialul individului, reduce persoana la societate, neagă aspectele creatoare ale individului. Cu toate eforturile, el nu reușește să arunce o lumină clară asupra naturii și funcțiilor răspunderii, asupra caracterului răspunderii juridice.

Responsabilitate și răspundere juridică. După sumarele incursiuni asupra citorva idei sociologice în materia responsabilității și după ce am observat că nu s-a reușit o conturare clară a conceptului și funcțiilor responsabilității sociale, este — credem — cazul să ne întrebăm care este situația pe planul definirii conceptelor în știința dreptului. Se poate vorbi și în drept despre o diferență între sfera noțiunii de responsabilitate și cea a noțiunii de răspundere?

Mai întîi să constatăm faptul că în exprimarea curentă se folosește alternativ atît termenul de *responsabilitate*, cît și cel de *răspundere*, fără a se dori o departajare a lor pe motive întemeiate. De cele mai multe ori, termenii sînt folosiți unul în locul celuilalt. În drept, noțiunea folosită cel mai frecvent este cea de *răspundere* (de exemplu, răspundere juridică, răspundere penală, răspundere civilă etc.). Ea este strict corelată cu un sistem de norme în baza cărora se realizează tragerea la răspundere (penală, civilă, contravențională etc.).

Trebuie, de asemenea, să subliniem că deși problemelor răspunderii li s-a acordat o atenție mai mare în literatura juridică din ultima vreme¹⁰, preocupări teoretice generale în domeniul desprinderii conceptului responsabilității și răspunderii juridice sînt, în general, destul de puține. Cei mai mulți autori se limitează a defini una sau alta din formele răspunderii juridice. Așa, de exemplu, autorii dicționarului juridic penal definesc astfel răspunderea penală: „cea mai gravă formă a răspunderii juridice; ea implică obligația unei persoane de a răspunde în fața organelor de urmărire penală și apoi în fața instanței de judecată pentru fapta prevăzută de legea penală pe care a săvîrșit-o, obligația de a suporta măsurile de constrîngere penală prevăzute de lege pentru săvîrșirea infracțiunii și obligația de a executa pedeapsa aplicată (...) Ea reflectă pe plan juridic legătura dintre infracțiune și persoana care a săvîrșit-o”¹¹.

Așa cum reține și Mircea Costin: „Sensul frecvent atribuit noțiunii de răspundere, indiferent de forma sub care ea se manifestă, este acela de obligație de a suporta consecințele

⁸ P. Fauconnet, *op. cit.*, p. 259.

⁹ *Ibidem*, p. 368.

¹⁰ Vezi, spre exemplu: L. Lörincz, M. Stănoiu, *Răspunderea juridică — parte integrantă a răspunderii sociale*, S.C.J. 1/1970; M. Costin, *Răspunderea juridică în R.S.R.*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974; Șt. Daneș, *În lumina răspunderii penale*, București, Edit. științifică, 1970; M. Eliescu, *Răspunderea civilă delictuală*, București, Edit. Academiei, 1972; I. Anghel, Fr. Deak, M. Popa, *Răspunderea civilă*, București, Edit. științifică 1970; S. Ghimpu, *Răspunderea materială*, TUB, 1977 etc.

¹¹ *Dicționar juridic penal*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, p. 236.

nerespectării unor reguli de conduită, obligație ce incumbă autorului faptei contrare acestor reguli și care poartă întotdeauna amprenta dezaprobării sociale a unei asemenea conduite”¹².

Accentul care se pune pe obligația de a suporta o sancțiune în condițiile încălcării legii este, desigur, explicabil dacă avem în vedere finalitatea răspunderii juridice — restabilirea ordinii de drept. Va trebui însă să admitem că această corelare a răspunderii cu un sistem de norme și cu obligația concretă de a suporta o pedeapsă rămâne insuficientă în efortul de a oferi o înțelegere adecvată a conceptului răspunderii. Menținându-ne la acest nivel, îndreptățim afirmația unor autori-sociologi care sînt de părere că dreptul nu are în vedere responsabilitatea ca atare, ci doar limitele ei. Responsabilitatea se reduce la răspundere¹³.

Ajungem, de fapt, la ceea ce ne-am propus: există o diferență între responsabilitate și răspundere?

În limbaj sociologic, distincția este stabilită. În limbajul comun, ca și în limbajul unor științe particulare (între care și al dreptului, precum am constatat), această distincție scapă. Dacă unele limbi nici nu operează cu doi termeni — spre exemplu, limbile franceză și engleză operează doar cu cel de „responsabilitate” în ambele sensuri —, în limba română există ambii termeni, definiți în dicționare complet diferit, fie printr-o formă de răspundere juridică, fie printr-o obligație de răspundere, consecința nerespectării unei norme¹⁴.

Este evident că un anumit punct de vedere din literatura juridică este cel care domină în tentativa de a defini responsabilitatea și răspunderea. Este la fel de evident, însă, că chiar acest punct de vedere poate și trebuie să fie completat și perfecționat.

În sensul propus de acest punct de vedere, responsabilitatea juridică, echivalentă cu răspunderea juridică, ne apare ca o obligație impusă din afară, ea implică o atitudine angajată din exterior. Are dreptate Mihai Florea cînd consideră un atare punct de vedere ca incomplet. El scrie: „de remarcat că chiar prin formularea dată, însuși sensul (conținutul) juridic al termenului este prezentat incomplet, anihilat, privit numai din perspectiva încălcării, nu și a respectării — chiar impuse — a normei juridice; și ca și cum responsabilitatea ar fi un fenomen care intervine totdeauna *post festum*, un factor care acționează numai pe terenul răului deja făcut (* consecință a nerespectării unei obligații *) și nu un fenomen care, în primul rînd, veghează curent și permanent la respectarea normelor și raporturilor sociale în condițiile funcționalității lor normale”¹⁵. Ocupîndu-se în mod exclusiv de studiul noțiunii și formelor răspunderii juridice în dreptul nostru, Mircea Costin face un pas înainte atunci cînd definește răspunderea juridică ca un complex de drepturi și obligații conexe care — în conformitate cu legea — se nasc ca urmare a săvîrșirii unei fapte ilicite și care constituie cadrul de realizare a constringerii de stat, prin aplicarea sancțiunilor juridice¹⁶. O asemenea poziție se apropie de cea a sociologilor. Ei concep responsabilitatea ca un sistem complex de relații sociale, care angajează toate elementele unui întreg, unei structuri¹⁷. Așa cum în sociologia generală¹⁸ distincția dintre responsabilitate și răspundere este considerată necesară și utilă, tot astfel considerăm că și în teoria dreptului și sociologia juridică trebuie să se opereze în mod diferențiat cu acești doi termeni.

În ce ne privește considerăm că prin *responsabilitate juridică* ar trebui să se înțeleagă o atitudine conștientă și deliberată de asumare a grijii față de modul de realizare a normelor de drept, față de integritatea ordinii juridice, ca și față de acțiunile pe care le întreprinde individul în vederea asigurării unui climat de legalitate. În această lumină, responsabilitatea juridică ar trebui să se traducă în: 1. atitudine culturală a individului față de legislație, o atitudine întreprinsă din proprie inițiativă și nu impusă din afară; 2. o raportare activă a individului la atitudinile celor din jur, concretizată în grija pentru asigurarea integrității ordinii de drept.

Acest sens al responsabilității credem că este avut în vedere de documentele partidului nostru care vorbesc despre necesitatea afirmării unui tip superior de responsabilitate socială și despre creșterea spiritului de responsabilitate civică. Și în acest caz înțelegem să concepem responsabilitatea juridică a individului ca o reală formă de acces la libertate.

¹² Mircea N. Costin, *Răspunderea juridică în dreptul R.S.R.*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974, p. 19.

¹³ Vezi Andrei Hlavec, *Problema responsabilității*, în „Revista de filozofie” nr. 2/1975.

¹⁴ Ex.: *Dicționarul enciclopedic român*, vol. 4, București, Edit. politică, 1966, p. 48—49; *Dicționarul limbii române moderne*, București, Edit. Academiei, 1958, p. 695, 713 etc.

¹⁵ Mihai Florea, *op. cit.*, p. 28.

¹⁶ Mircea N. Costin, *op. cit.*, p. 31—32.

¹⁷ Miron Constantinescu, *Responsabilitatea socială. Un sistem de relații sociale*, în vol. *Sociologie generală*, București, Edit. științifică, 1970, p. 136.

¹⁸ M. Florea, *op. cit.*, p. 30—35 și 217—218.

Spre deosebire de responsabilitatea juridică, *răspunderea juridică* nu este atât un raport între individ și colectivitate, cât mai ales un raport între autoritatea unei colectivități și individ. În acest caz, raportul individului cu societatea nefiind voit și interesat, el îl suportă ca pe ceva impus din exterior, ca pe o obligație decurgind dintr-o normă, în condiții de neobservare — voită sau din culpă — a prescripțiilor cuprinse în respectiva normă.

Rezultă de aici că sensul pe care-l dăm celor două noțiuni nu ține doar de un joc terminologic, ci aduce în discuție deosebiri care țin de conținut. Un asemenea sens ar putea, credem, să prevină o interpretare unilaterală a unor autori care consideră că „Dreptul nu ia în considerare celălalt aspect al existenței sociale și al ființei umane — libertatea faptelor omului”¹⁹.

În ansamblul formelor de răspundere socială — răspunderea morală, răspunderea politică etc. — , răspunderea juridică ne apare ca o *formă agravată* de răspundere, care se bucură de un tratament social special în raport cu celelalte forme.

Perfecționarea formelor concrete ale răspunderii juridice, măsurile preconizate de conducerea partidului nostru în vederea antrenării sporite a colectivelor de oameni ai muncii în realizarea unor modalități de răspundere, ca și eforturile în vederea „fixării” răspunderilor într-un sistem de norme din care să rezulte cu claritate „statutele” și „rolurile” oamenilor în diversele sectoare de muncă — toate acestea reprezintă premise importante care, adăugate muncii susținute în vederea sporirii simțămîntului de responsabilitate juridică, pot constitui acel cadru în care individul trebuie să-și structureze mobiluri și scopuri în deplin acord cu cerințele de legalitate și moralitate.

¹⁹ A. Hlavec, *op. cit.*, p. 162.